
Kimmo Nuotio – Casper Herler
– Johan Boucht (toim./red.)

Nykyajan muuttuva oikeus – Nutida rätt i förändring

r.f. Justus ry. 10 vuotta/år

Julkaisuvaliokunta

Raimo Lahti, puheenjohtaja

Markku Helin

Mika Hemmo

Risto Nuolimaa

Lea Purhonen, sihteeri

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 603 567, f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Kannen kuva: Oikeuden tunnuksia esittävä korkokuva vuodelta 1786.

Vaasan hovioikeus. Valokuva: Unto Heinonen.

(Julkaistu Vaasan hovioikeuden luvalla.)

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-192-8

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2001

Sisälllys – Innehåll

Esipuhe – Företal	7
<i>Kimmo Nuotio – Casper Herler</i>	
1 Muuttuuko oikeus todella? Oikeuskehityksen syvyys muutoksen vuosikymmenellä	11
<i>Kimmo Nuotio</i>	
2 Kiinnostaako enää pohjoinen?	53
<i>Pia Letto-Vanamo</i>	
3 Maailman oikeusperheiden luokittelu 2000-luvulla	67
<i>Jaakko Husa</i>	
4 Nautintaoikeus Sananvapaus ja sensuuri psykoanalyttisen lainopin tarkastelussa	83
<i>Ari Hirvonen</i>	
5 Seksuaalirikosten muutokset ja sukupuolittunut subjekti	113
<i>Johanna Niemi-Kiesiläinen</i>	
6 En legalstrategi för 2000-talet	141
<i>Lars D. Eriksson</i>	
7 Havaintoja hallinnollisten säädösten antovallan puitteista uuden perustuslain järjestelmässä.	153
<i>Mikael Hidén</i>	
8 Hyvä hallinto – aito perusoikeus?	177
<i>Olli Mäenpää</i>	
9 Kohti uuden talouden juridiikkaa	191
<i>Juha Pöyhönen</i>	
10 Osakkeenomistajan oikeudesta osallistua yhtiökokoukseen	207
<i>Heikki Toiviainen</i>	
11 Anspråk och säkringsåtgärd	223
<i>Marcus Norrgård</i>	

DEN JURIDISKA UTBILDNINGEN

12 Pedagogiska utmaningar för juristutbildningen	237
<i>Johan Bärlund</i>	
13 Behövs det en ny examensreform – juridik i småbitar eller som helheter?	249
<i>Thomas Wilhelmsson</i>	
14 Om sätten att utbilda jurister	257
<i>Dan Frände</i>	
15 Den juridiska utbildningen – ett genmäle	263
<i>Johan Boucht</i>	
16 Justus r.f. 10 år – Justus ry. 10 vuotta	281
<i>Katriina Kuusniemi – Sanna-Maria Jokinen</i>	
Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan Vaasan koulutusyksikössä aloittaneet opiskelijat vuosina 1991–2001	295
Justus r.f.:s styrelser åren 1991–2001	298
Kirjoittajaluettelo – Förteckning över författare	299

3 Maailman oikeusperheiden luokittelu 2000-luvulla

1 Johdanto

Oikeusvertailevan kirjallisuuden lukija ei voi säästyä, vaikka ehkä haluaisikin, oikeusjärjestysten luokitteluilta ja oikeusperheiltä. Kaikissa oikeusvertailun klassisissa yleisesityksissä on esitetty erilaisia ratkaisuehdotuksia vastauksena maailman oikeusjärjestysten ryhmittelyn ongelmaan. Kyse on makrovertailusta, jossa keskitytään mikrovertailun sääntöjen ja instituutioiden sijaan kokonaisten oikeusjärjestysten tyypillisten ja omaleimaisten sekä erityisen kuvaavien piirteiden erittelyyn ja analysointiin (vrt. de Cruz 1995 s. 224–227; Bogdan 1994 s. 4–5).

Davidin klassikossa *Les grand systèmes de droit contemporains* (suom. 1982 s. 21–31) esitetään varsinaisina oikeusryhminä roomanis-germaaninen, common law ja sosialistinen oikeus. Muina ei-länsimaisina oikeusjärjestyksinä David mainitsee islamilaisen, hindulaisen ja juutalaisen oikeuden sekä Kaukoidän, Afrikan ja Madagaskarin oikeuden. Zweigert ja Kötz esittävät niinikään klassikoksi tulleessa teoksessaan *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts* (engl. *An Introduction to Comparative Law* 1998 s. 63–73) romanistisen, germaanisen, pohjoismaisen oikeuden, common law'n sekä Kaukoidän systeemit, islamilaiset systeemit ja hinduoikeuden. Tässäkin luokittelussa alkuperäiset varsinaiset ”perusoikeusperheet” olivat samat kuin Davidilla. Niissäkin ryhmittelyissä, jotka ovat poikenneet perusesityksistä on ollut hallitseva rooli kolmella perinteisellä oikeusperheellä: roomanis-germaaninen oikeus, common law ja sosialistinen oikeus (vrt. kuitenkin Schnitzer 1961 s. 133–142¹; Malmström 1969 s. 147).

¹ Schnitzerin luokittelun erikoisuus on sen vahva oikeushistoriallinen ulottuvuus: primitiivisten kansojen oikeus, antiikin kulttuurikansojen oikeus, roomanin oikeus, anglo-

Kuinka erilaisiin luokitteluehdotuksiin tulisi sitten suhtautua? Muutama perusasia on helppo todeta. Oikeusperheluokitukset ovat eläviä systematisointeja, eikä niitä ole tarkoitettu ikuisiksi. Mikä tahansa esitys oikeusperheistä on riippuvainen siitä ajankohdasta jolloin se on tehty. Vertailijan kannalta suuretkaan lainsäädäntömuutokset eivät välttämättä kaada luokittelun ideaa, sillä aina ei tavoitteena ole sitoutua nykyaikaan ja pyrkiä tuottamaan viimeisintä tietoa, varsinkaan jos tavoitteet ovat makrovertailevia. Oikeusperheryhmittely elää (tai sen pitäisi elää) maailman oikeusjärjestysten muuttumisen mukana silloin, kun kyse on syvälle käyvistä ja perustavaa laatua olevista muutoksista, ei pelkästä pinnan muuttumisesta (ks. myös Mattei 1997 s. 5–6). Tähän uudistustarpeeseen ei vaikuta se, että oikeusjärjestysten luokittelut ovat aina varsin suhteellisia (vrt. Mattila *EIF* p. 619).

Yksi merkittävä oikeusperheluokittelun muuttumisen ja suhteellisuuden osoitus löytyy sosialistimaiden suunnitelmatalouden varaan nojanneiden järjestelmien murenemisestä. Vanha sosialistinen oikeusperhe on 1980-luvun lopulta ja 1990-luvun alusta supistunut miltei olemattomiin. Se on myös pitkälti kadonnut tai ainakin kutistunut merkittävästi oikeusvertailun yleisteoksissa (esim. de Cruz 1995; Zweigert & Kötz 1998). Tätä nykyä entiset sosialistivaltiot pyrkivät kohti länsimaista oikeusjärjestelmää tavoitteinaan talouselä-mässä vapaa markkinatalous, oikeusvaltioperiaatteen toteuttaminen ja konstitutionalismi sekä perusoikeuksien kunnioitus. Onnistumisasteet vaihtelevat; on olemassa hyvin onnistuneita (esim. Unkari ja Tšekki) sekä vähemmän hyvin onnistuneita järjestelmiä (esim. Ukraina ja Valko-Venäjä).

Oikeusvertailijoiden keskuudessa ei vallitse mitään yksimielisyyttä siitä, miten maailman oikeusjärjestykset on luokiteltava. Toisten esittämiä luokitteluehdotuksia on helppo kritisoida, mutta jo olemassa olevista luokituksista suuresti poikkeavia ehdotuksia ei ole kritiikistä huolimatta juurikaan esitetty. Eri luokittelut ovat oikeastaan hämmästyttävän samankaltaisia (vrt. Malmström 1969 s. 129–130). Davidin esitys on käytännössä toiminut perusesityksenä viimeisten vuosikymmenten ajan (edeltäjistä ks. esim. Arminjon & Nolde & Wolff 1950 s. 42–53²). Davidin ja Zweigertin & Kötz'in teoksien uusimmissa-

amerikkalainen oikeus, germaaninen oikeus, romaaninen oikeus, Pohjoismaiden oikeus, uskonnollinen oikeus (islam, hindu, krist.) ja afro-aasialainen oikeus.

² Arminjon et al. ryhmittely oli jo syntyäkseen osin vanhentunut, koska se ei sisältänyt sosialistista oikeusperhettä (ranskalainen, saksalainen, skandinaavinen, englantilainen, venäläinen, islamilainen ja hindulainen oikeus). Tämä luokittelu piti silmällä vain yksityisoikeutta – se on myös ollut mallina Zweigert & Kötzin (1998 s. 73) ryhmittelylle.

kin painoksissa esitetyt oikeusperheet ovat säilyneet ennallaan sillä erotuksella, että sosialistinen oikeusperhe on pudotettu pois joukosta tai se esitetään vain kuriositeettina (ks. myös de Cruz 1995 s. 31–40; Bogdan 1994 s. 82–91).

Mikä sitten on mennyt vikaan, kun luokittelut ja oikeusjärjestysten nykytodellisuus eivät enää oikein kohtaa? Oikeusperheluokitteluiden perusvikoja on – ymmärtääkseni – ollut ainakin kaksi. Ilmeinen ongelma on luokitteluiden länsikeskeisyys; ne on luotu yleensä joko common law’n tai roomanis-germaanisen oikeuden näkökulmasta, jolloin muut oikeusperheet ovat oikeastaan vain täydentävässä roolissa. Luokittelukriteerit eivät myöskään ole olleet kovin neutraaleja, vaan ne ovat ikään kuin suosineet länsimaista oikeutta³. Toinen perusvika on ollut tällaisten luokitusten staattisuus. Edes 1990-luvun murrosten jälkeen niille ei näytä tapahtuneen mitään radikaalia muutosta, vaan kriteerit ja luokittelutavat ovat edelleen pitkälti samat kuin menneinä vuosikymmeninä.

Tässä kirjoituksessa esitän kaksi 1990-luvun kehityksen huomioonottavaa luokittelua ja luokittelussa käytettäviä kriteerejä koskevaa teoriaa. Seuraavassa esittelen Ugo Mattein paljon huomiota saaneen ehdotuksen sekä omassa kirjassani *Johdatus oikeusvertailuun* (1998) esiintyvän luokitteluehdotuksen jatkokehittämän. Ehdotukset ovat sikäli erilaisia, että Mattein esitys perustuu substantiaaliseen erittelyyn, kun taas oma ehdotukseni on sisältöneutraalimpi⁴.

2 Sisältöerittelyyn perustuva dynaaminen ryhmittely

Italialainen oikeustieteilijä, alunperin sivilisti, Mattei on esittänyt oman ryhmittelyehdotuksensa tunnetuimman version vuonna 1997 ilmestyneessä paljon siteeratussa artikkelissaan ”Three Patterns of Law”, jonka alkuperäinen versio oli julkaistu italiaksi. Tunnetuimman version julkaisuforumina oli yksi maailman johtavista oikeusvertailun julkaisuista eli *American Journal of Comparative Law*. Mattei on kehittänyt ehdotuksensa alunperin kansainvälisessä opetustoiminnassa saamiensa kokemusten pohjalta, huomattuaan tarvitsevänsä eri oikeuskulttuureista tulevien juristien yhteisymmärrystä helpottavan

³ Tätä on kritisoitu runsaasti. Yksi vaikutusvaltaisimpia kritiikkejä on ollut Frankenberg 1985 (ks. erit. s. 422–426), jossa kiinnitetään huomiota ryhmittelyiden (länsikeskeiseen) dikotomisuuteen (”... Western legal culture at the top of some implicit normative scale” emt. s. 422).

⁴ Erittäin mielenkiintoinen on myös H. Patrick Glenn’in (2000) käyttämä jaottelu, joka perustuu oikeustraditioiden historiaulottuvuuden huomioivaan erotteluun: luonnonkansojen oikeus (chthonic legal tradition), juutalainen oikeus, roomanis-germaaninen ‘civil law’, islamilainen oikeus, common law, hinduoikeus ja aasialainen oikeus.

uuden ryhmittelyn. Tavoitteet ovat siis ainakin osin pedagogisia, kuten myös Davidilla ja Zweigert & Kötzillä⁵. Muiden makro-oikeusvertailijoiden tavoin Mattei ei pyri maailman kaikkien järjestelmien pikkutarkkaan ”empiirisesti” adekvaattiin kuvaukseen, vaan jatkaa yleishallintaan pyrkivää peruslinjaa.

Lähtökohtana on myös huomio siitä, että vanhat luokittelut eivät enää pidä paikkaansa ja ne ovat muuttuneet yhä hyödyttömämmiksi 1990-luvun kehityksen jälkeen. Mattei piti tarvetta uuden ryhmittelyn luomiseen ilmeisenä. Hän kutsuu ryhmittelyään ”taksonomiaksi”, jonka tehtävänä on siis korvata vanhat luokittelut ja korjata niiden puutteita sekä empiirisesti että teoreettisesti. Mattei korostaa yleensäkin tarvetta muuttaa ja ajantasaistaa myös oikeusperheluokitteluita, joiden nykytilaa hän pitää liian staattisena ja jäykistyneenä. Pyrkimys on korvata vanha staattinen taksonomia uudella, dynaamisemmalla. Myös aiemmasta länsikeskeisyydestä on samalla tarkoitus päästä eroon. (Mattei 1997 s. 5–9)

2.1 Ryhmittelyn oikeusteoreettinen perusta

Perusajatuksena Matteilla on lähteä liikkeelle siitä, että on olemassa (ideaalittyyppimielessä) kolmenlaisia sosiaalisessa toiminnassa noudatettavia normityyppejä, joilla on vaikutusta yksilöiden käyttäytymiseen⁶. Hän tunnustaa muidenkinlaisten normistojen olemassaolon, mutta katsoo voivansa pelkistää makrovertailun kannalta tärkeimmät normityypit ja näitä tyyppejä vastaavat normilähteet kolmeen. Näistä lähtökohdista hän erottaa kolme normistojen päälähdettä, jotka ovat politiikka, oikeus ja filosofinen tai uskonnollinen traditio. Luokittelukriteeristön teoreettinen peruspiste ei näin ole länsimais-oikeudellinen, koska mainituilla perusteilla erotetut normityypit ovat – väittää Mattei – kulttuurineutraaleja. Esimerkiksi länsimaiseen järjestelmään kuuluu näitä kaikkia normistoja, mutta niiden keskinäiset painoarvot ovat toisenlaisia kuin esimerkiksi itämaisessä oikeudessa (ks. myös Grossfeld 1990 s. 107–108).

Mattei ei väitä, että yksikään todellinen oikeusjärjestys olisi vain jonkin perusnormityyppiä edustavan kaltainen vaan, että kaikissa tai ainakin useimmissa järjestelmissä voidaan erottaa yksi piirre, joka on luonteeltaan

⁵ Tuore ja erittäin kattava ei-pedagoginen ryhmittely löytyy Ottawan yliopiston verkkosivuilta (<http://www.uottawa.ca/world-legal-systems>).

⁶ Mattei (1997 s. 12 av. 34) viittaa Max Weberiin vain hyvin yleisesti Max Rheinsteinin (1954) Weber-käännöksen kautta. Käytännössä juuri weberiläisiin ideaalittyyppeihin perustuva ryhmittelyote lienee ehkä ainoa mahdollinen tai mielekäs. Ks. myös Husa 2001.

määräävä (hegemonic pattern). Tämä tarkoittaa sitä, että samankin oikeusjärjestyksen sisällä voi eri oikeudenaloilla olla toisistaan eroavia määrääviä piirteitä (vrt. Malmström 1969 s. 139; Zweigert & Kötz 1998 s. 65). Puhe on siis hallitsevista tyyppipiirteistä, jotka ovat leimaa-antavia oikeusjärjestyksen kokonaisuutta silmällä pitäen. (Mattei 1997 s. 12–16)

Varsinainen oikeusperheiden ryhmittely perustuu siis oikeusteoreettiseen oletamaan siitä, että on olemassa pääpiirteiltään kolmen ideaalityypisen normilähteen tuottamia normistoja, joiden avulla on mahdollista arvioida eri oikeusjärjestysten pääasiallista luonnetta. Tällä tavoin syntyvä ryhmittelyehdotus on siis ymmärrettävä luonteeltaan yleistyukseksi, johon kuitenkin on koottu kuvaavimmat piirteet eri oikeusjärjestyksistä. Ryhmittelyssä erotetaan kolmen normityypin mukaiset (eli niiden välisiin eroihin perustuvat) kolme oikeusjärjestysten perustyyppiä, jotka ovat seuraavat (Mattei 1997 s. 19):

- 1) Rule of professional law (professionaalinen oikeus)
- 2) Rule of political law (poliittinen oikeus)
- 3) Rule of traditional law (traditionaalinen oikeus)

Mattei katsoo, ettei tällainen luokittelu ole luonteeltaan jäykkä. Ajan kuluessa tällä hetkellä johonkin toiseen ryhmään kuuluva järjestelmä voi muuttaa paikkaansa ryhmittelyssä, jos sen määräävä piirre muuttuu. Jos esimerkiksi poliittisen oikeuden ryhmään kuuluva järjestelmä transformoituu siten, että joko professionaalinen tai traditionaalinen oikeus nousee määräävään asemaan, niin tämä muutos pitää myös huomioida luokittelussa. Kaikkien muiden luokitteluohjeiden tavoin Mattein esitys on – kuten hän itsekin toteaa – karkea jäsenitys, joka perustuu suhteellisen vahvoihin yleistyksiin. Hän nimenomaan korostaa sitä, etteivät ryhmittelyt ole mikään päämäärä sinänsä, vaan ainoastaan keinoja käsitteellistää ja ottaa haltuun vertaillen maailman oikeusjärjestysten kokonaisuus. (Mattei 1997 s. 21)

2.2 Oikeusperheiden kolme perustyyppiä

Ryhmittely rakentuu käytännössä sen varaan, että Mattei on pyrkinyt tunnistamaan kustakin oikeusjärjestyksestä sille ominaisen *määräävän piirteen*. Mattein käyttämä ilmaisu on artikkelin otsikossakin esiintyvä 'pattern', jolle sanakirja antaa ensisijaisen merkityksen malli, kaava, tyyppi. Toissijainen merkitys on esikuvallinen, mallikelpoinen. Seuraavassa esiintyvät oikeusperheet perustuvat siis tällaisiin "patterneihin" siten, että kussakin ideaalityypissä oikeusperheessä tulkitaan yhden olevan määräävä 'pattern'. Mittatikka on

näin siis – tietoisesti – suurpiirteinen ja korostetun makrotasoinen. Mattein konstruktion joustavuus näkyy siinä, että järjestelmät voivat määräävästä piirteestään huolimatta olla myös ikään kuin kallellaan toisen määräävän piirteen suuntaan. Esimerkiksi Japani ja Kiina ovat Mattein ryhmittelyssä molemmat traditionaalisen oikeusperheen jäseniä, mutta ne ovat kallellaan eri suuntiin: Japani professionaaliseen ja Kiina poliittiseen oikeuteen (ks. Mattei 1997 s. 40).

Professionaalinen oikeus. Perinteinen luokittelu common law'hon ja romaanis-germaaniseen oikeuteen on professionaalisen oikeusperheen alaluokitus, jossa on lähtökohtana ajatus siitä, että länsimainen oikeus on – vertailevasta näkökulmasta – varsin homogeeninen ryhmä. Pääedustajia tässä ryhmässä ovat common law'n amerikkalainen sekä englantilainen versio, romaaninen ja germaaninen oikeus, Pohjoismaiden oikeus sekä common law'n ja romaanis-germaanisen oikeuden hybridijärjestelmät (esim. Skotlanti ja Quebec). Mattei nostaa tässä yhteydessä esiin kaksi läntisen oikeuden – makrovertailijan kannalta – hallitsevaa ydinominaisuutta, jotka ovat 1) oikeudellisen ja poliittisen päätöksenteon toimintakenttien toisistaan erottaminen sekä 2) oikeuden laajamittainen maallistuminen eli eroaminen uskonnollisperäisestä normistosta.

Oikeus ja politiikka eivät ole professionaalisessa oikeudessa toisistaan irrallisia, mutta ne ovat toisistaan pääosin erotetut; lainsäätäjä tai hallitus tai muu poliittista valtaa edustava taho ei voi nimittäin suoraan vaikuttaa oikeudellisiin prosesseihin. Osa normeista voi olla myös traditioperäisiä, mutta tämä ei koske pääosaa normistosta eli se ei siis ole hallitseva tai määräävä piirre (vrt. Glenn 2000 s. 2).

Professionaaliseen oikeuteen perustuvan järjestelmän legitimiisyyttä argumentoidaan sillä, että on olemassa erityinen ammatillisesti erikoistunut korporaatio, jolta puuttuu itseltään suora demokraattinen legitimaatio, joka järjestelmällä muutoin on. Pääpiirteittäin tilanne on sellainen, että oikeuden aluetta hallitsevat juridiikan ammattilaiset, politiikan aluetta poliitikot ja uskonnon aluetta papit. Eri elämänalueet ovat erikoistuneet ja näin samalla myös eriytyneet toisistaan. Juuri tämä eriytyminen oikeuttaa puheen professionaalisesta oikeudesta ja miksei myös professionaalistuneesta politiikasta ja uskonnostakin. (Ks. Mattei 1997 s. 23–27)

Poliittinen oikeus. Tässä oikeusryhmässä oikeus ja oikeudelliset prosessit ovat pitkälti poliittisten suhteiden määrittämiä. Ne eivät ole toisistaan niin erillisiä (edes siinä määrin) kuin professionaalisen oikeuden piirissä. Hallitus- ja toi-

meenpanovalta ei ole toiminnassaan muodollisen oikeuden sitomaa, vaan voi – ainakin merkittävin osin – itse määritellä sekä toiminnan rajat että toiminnan sisällön. Tähän ryhmään kuuluvissa järjestelmissä on myös professionaalista oikeutta sekä erillinen juridiikan ammattilaisprofessio, mutta järjestelmien määrävänä luonteenpiirteenä on poliittinen oikeus, vaikkei se sulje muiden normityyppien olemassaoloa pois. Mattei katsookin, että osittain kaikki järjestelmät ovat luonteeltaan hybridisiä eli sisältävät jossain määrin kaikkien normityyppien mukaisia normistoja.

Mattei lukee poliittisen oikeuden ryhmään kuuluvaksi kaksi erilaista alaryhmää, jotka ovat seuraavat: 1) pääosa entisistä sosialistimaista poislukien Puola, Unkari ja Tšekki ja 2) Afrikan sekä Etelä-Amerikan vähiten kehittyneet valtiot poislukien kuitenkin ne valtiot, joissa islam on vahvassa asemassa. Myös Kuuba kuuluu poliittisen oikeuden ryhmään, vaikka sijaitseekin läntisellä pallonpuoliskolla. Sen sijaan Kiina, Mongolia, Vietnam, Laos ja Pohjois-Korea sekä entisen Neuvostoliiton Aasian puoleiset tasavallat kuuluvat traditionaaliseen oikeuteen, aasialaisen oikeuskulttuurin vaikutusalueeseen.

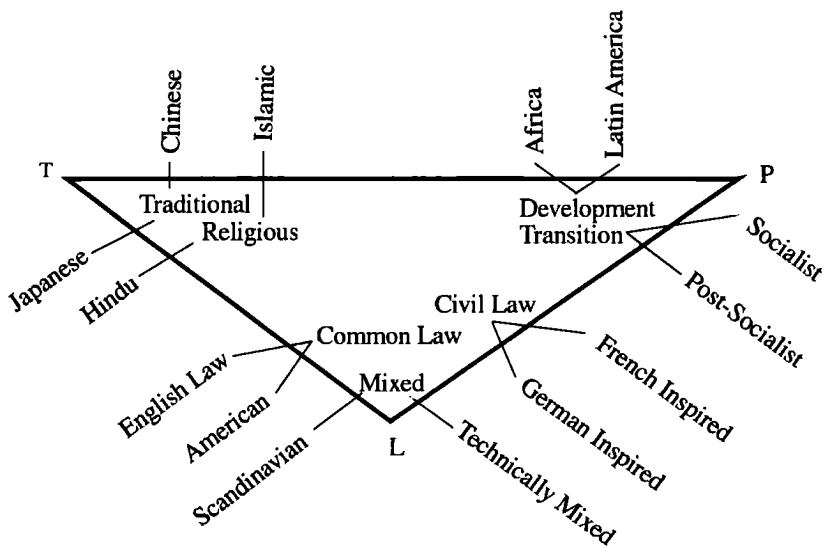
Poliittista oikeutta legitimoidaan pitkälti samantyyppisillä argumenteilla kuin professionaalistakin oikeutta (esim. demokratia). Poliittisen oikeuden oikeusperheen jäseniä yhdistää tietynlainen yleinen yhteiskunnallinen ja/tai taloudellinen epävakaisuus, joten Mattei kutsuu näitä järjestelmiä vaihtoehtoisesti nimellä ”law of development and tradition”. (Ks. Mattei 1997 s. 27–35) Tuollainen luonnehdinta voi hyvinkin pitää paikkansa, mutta sitä vastaan voidaan huomauttaa, että se pitää sisällään ajatuksen ”kehittymisestä” johonkin suuntaan, joten se ei ole – tarkasti ottaen – järjestelmäneutraali (vrt. Frankenberg 1985 s. 423).

Traditionaalinen oikeus. Tähän oikeusryhmään kuuluvat oikeusjärjestykset, joissa oikeus ja uskonto tai jokin muu filosofis-uskonnollinen traditio eivät ole eronneet toisistaan, eli ei ole tapahtunut oikeusjärjestysten läpäisevää maallistumista, kuten poliittisessa ja professionaalisessa oikeudessa. Tähän ryhmään Mattei lukee kuuluvaksi kolme erilaista alaryhmää, jotka ovat seuraavat: 1) islamilaisen oikeuden järjestelmät (eri versioineen), 2) hinduioikeuden järjestelmät ja 3) aasilaisen tai konfutselaisen tradition järjestelmät. Näissä järjestelmissä on olemassa juridiikan ammattilaisprofession lisäksi sosiaalisia ryhmittymiä (kuten islamilainen papisto), joilla on huomattava vaikutus yksilöiden käyttäytymistä ohjaaviin normistoihin. Tähän oikeusperheeseen kuuluvilla järjestelmillä on olemassa läntisen oikeuden tuntemat

instituutiot ja muut muodolliset tunnuspiirteet sillä erotuksella, että niiden toiminta on tosiasiallisesti erilaista kuin läntisissä järjestelmissä⁷. *Law in books* ja *law in action* eroavat toisistaan paikoin huomattavasti.

Traditionaalista oikeutta legitimoidaan eri tavoin kuin professionaalista tai poliittista oikeutta, sillä argumentteina voivat olla suoraan uskonnollisperäiset argumentit (esim. Koraani ja islamin opetukset tai Talmud) tai muut muodollisen oikeuden ulkopuoliset argumentit, kuten esimerkiksi konfutselaisperäinen harmonia ja yhteiskuntarauha, joka näkyy haluna välttää konflikteja. Traditionaalisen oikeuden painoarvo voi vaihdella samankin järjestelmän sisäisesti (kaupunki vs. maaseutu) tai oikeudenaloittain (yksityisoikeus vs. julkisoikeus). (Ks. Mattei 1997 s. 35–40)

KUVIO: Mattein (1997 s. 44) sisältöerittelyyn perustuva taksonomiaehdotus⁸

⁷ Vertailevassa oikeussosiologiassa on erotettu toisistaan julkiset ja yksityiset oikeusjärjestelmät, joiden välistä eroa tekstissä mainittu muodollisen oikeuden ja oikeustodellisuuden välinen kuilu heijastaa. Ks. tark. Ewan 1990 s. 123–137.

⁸ Mattein pyramidikuvion kirjaimet: T=traditionaalinen oikeus, P=poliittinen oikeus ja L=professionaalinen oikeus.

3 Muuttuvuuteen perustuva dynaaminen ryhmittely⁹

Yksi mahdollinen ryhmittely on sellainen, joka rakentuu neutraalien oikeuskulttuurien voimistuvuus/heikkenevyys -omaisuuksien varaan. Luokitteluehdotus on luonteeltaan ideaalityyppinen eli siihen ei ole pyrittykään ottamaan mukaan kaikkien olemassaolevien oikeusjärjestysten kirjoa. Aina kun oikeusvertailua käsittelevissä teoksissa esitetään maailman oikeusjärjestysten luokitteluita, joudutaan väistämättä pelkistämään, yksinkertaistamaan ja kärjistämään, kun kuvataan ja esitellään niitä oikeusjärjestysten piirteitä, joiden perusteella ryhmittely on tehty¹⁰.

Voimistuvuus viittaa ryhmään kuuluvien oikeusjärjestysten ominaisten piirteiden mahdollisuuksiin jatkaa olemassaoloaan ja levitä toisiin oikeusjärjestyksiin tulevaisuudessa. Voimistuvuus ei tarkoita, että oikeuspiirin alaan kuuluvat oikeusjärjestykset olisivat sisäisten syiden vuoksi (esim. oikeusjärjestyksen nk. ansiot ja innovaatiot) jotenkin parempia kuin toiseen ryhmään kuuluvat oikeusjärjestykset. Voimistuvien oikeusjärjestysten (tai oikeuskulttuurien) tietyt niille ominaiset oikeudelliset ajattelu- ja toimintatavat tulevat säilyttämään nämä tyypilliset erityispiirteensä myös tulevaisuudessa ja ehkä myös laajenemaan muihin oikeusjärjestyksiin. Heikkenevään oikeuskulttuuripiiriin kuuluvat oikeusjärjestykset ovat sellaisia, että niiden tyypilliset erikoispiirteet tulevat todennäköisesti tulevaisuudessa heikkenemään. Niiden ominaispiirteet eivät tule polveutumaan muihin oikeusjärjestyksiin, vaan pikemminkin ne tulevat olemaan pitkällä tähtäimellä vastaanottavana osapuolena.

Toinen jakolinja kulkee erilaisten kulttuuripiirien välillä, joita erotetaan kolmea eri tyyppiä. Yhtä kulttuuripiiriä voidaan kutsua läntiseksi ja sen historia liittyy erityisesti eurooppalaiseen oikeusajatteluun. Toista kulttuuripiiriä voidaan kutsua ei-länsimaiseksi. (Vrt. Malmström 1969 s. 145–148) Siihen sisältyvät suuret ei-läntiset oikeuskulttuurit. Kolmas jakolinja

⁹ Tämä jakso on edelleen kehitetty ja työstetty versio kirjani (1998 s. 131–146) esityksen pohjalta.

¹⁰ Oikeusperheryhmittelyitä vastaan suunnattu kritiikki ei ole aina ollut kovinkaan ymmärtäväinen näille ideaalityypisille lähtökohdille. Erityisesti uudet oikeussosiologisesti orientoituneet ajattelutavat ovat korostaneet perheryhmittelyiden tieteellistä epätarkkuutta. Ks. esim. Gessner et al. 1996 s. 254–256. Omasta puolestani pitäisin ryhmittelyjen ongelmana sitä, että ne kytkeytyvät valtiollisiin järjestelmiin, jolloin muut niiden kanssa kilpailevat ja niitä täydentävät järjestelmät (esim. kulttuuri) jäävät sivuun (vrt. Ewan 1990 s. 136).

kulkee läntisten ja ei-läntisten sekä hybridijärjestelmien välillä. Hybridijärjestelmät voivat olla (tässä) perusluonteeltaan joko länsimaisia tai ei-länsimaisia¹¹. Niiden oikeusperheluokittelussa keskeisesti vaikuttava erikoispiirre on se, että niissä yhdistyvät eri oikeusperheiden ominaispiirteet, puhtaista tyypeistä poikkeavina yhdistelminä. Hybridijärjestelmissä ei voida erottaa yhtä hallitsevaa tai määräävää oikeuskulttuurista ominaisuutta¹².

3.1 Voimistuvat oikeuskulttuuripiirit

Länsimainen oikeuskulttuuri. Ryhmä jakaantuu kahteen pääalueeseen, jotka ovat romaanis-germaaninen oikeusperhe ja common law. Nämä eroavat lähinnä oikeusteknisin kriteerein siten, että oikeusnormien kodifointi- ja abstraktisuusaste sekä oikeuslähdekäsitys poikkeavat toisistaan. Tätä nykyä nämä oikeusperheet ovat lähentyneissä toisiaan, koska Iso-Britanniasa ja Yhdysvalloissa säädännällisen oikeuden merkitys ja ala kasvaa sekä Manner-Euroopassa vastaavasti case law'n merkitys on nousussa.

Kumpaakin oikeusperhettä voidaan pitää erityispiirteiltään elinvoimaisena ja kolmansien maiden sekä entisten sosialistimaiden kannalta sääntelymallien lähdeoikeusperheinä. Tätä kautta romaanis-germaanista oikeutta ja common law'ta voidaan pitää maailman johtavina oikeuskulttuureina (vrt. Mattila *EIF* p. 618). Historiallisesti länsimaisen oikeuden kehto sijaitsee Euroopassa, jossa oikeuskäsitykset ovat olleet suurten linjojen osalta yhteneväisiä. Koska juuriltaan eurooppalainen oikeusajattelu on levinnyt alkuperäisten maantieteellisten rajojensa ylitse, voidaan puhua laajemmasta länsimaisesta oikeuskulttuurista, jonka keskeisiä ytimiä ovat rule of law-periaate, ihmis- ja perusoikeudet sekä eriytynyt juristiprofessio. Tällaisen oikeuskulttuurin varjopuolena on legalismi ja eri yhteiskunnallisten alojen yhä vahvempi oikeudellistuminen.

¹¹ Pidän tarpeellisenä irrottautua siitä klassisesta suppeasta käsityksestä, jonka mukaan hybridit ovat järjestelmiä, joissa romaanis-germaaninen oikeus sekoittuu anglo-amerikkalaiseen. Hybridit voivat olla modernin käsityksen mukaan hyvinkin erilaisia, eikä niiden tarvitse sisältää vain läntisen oikeuden elementtejä. Tähän liittyvästä keskustelusta ks. Örücü et al (eds.). 1996.

¹² Paljolti saman tyyppinen tuore makrovertaileva ryhmittely on Hoecken ja Warringtonin (1998 s. 502–508) esittämä. Se ei kuitenkaan anna näin suurta painoa hybrideille eikä muuttuvuusaspektille. Hoecke ja Warrington erottavat perusryhminä läntisen ja ei-läntisen oikeuden. Jälkimmäisen alaryhmiä ovat aasialainen, islamilainen ja afrikkalainen oikeus. Hoecke ja Warrington painottavat läntisen ja ei-läntisen oikeuden fundamentaalista eroavaisuutta (emt. 535) tavalla, joka vaikuttaa hieman vanhakantaiselta.

Ei-länsimainen oikeuskulttuuri. Länsimaisten oikeuskulttuurien perusratkaisut ovat viime vuosikymmeninä osoittautuneet voimistuviksi ja laajenemiskykyisiksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ei-läntisen kulttuuripiirin oikeusjärjestykset olisivat alkaneet täydellisesti muistuttaa länsimaisia. On löydettävissä ainakin kaksi ei-länsimaista oikeusperhettä tai pikemminkin oikeuskulttuuria, joita voi pitää elinvoimaisina. Nämä ovat islamilainen oikeus ja hinduoikeus. Ensin mainittu on elinvoimaisuuden lisäksi luonteeltaan vahvasti laajenevaa, kuten on monissa entisen Neuvostoliiton Keski-Aasian osissa nähty, kun näissä maissa suuri muslimienemmistö on muuttanut oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksen perusteita sosialismista kohti islamilaisia oikeusperiaatteita.

Keskeinen ero maallistuneen eurooppalaisperäisen oikeuden ja uskonnollisperäisten oikeuskulttuurien välillä on kirkko-oikeuden ja maallisen oikeuden jo keskiajalla tapahtunut erottaminen. Siinä missä esimerkiksi islamilaisessa ja juutalaisessa oikeudessa tulkinta ja systematisointi pysyi mullahien ja rabbien käsissä, syntyi Eurooppaan yliopistokoulutettu juristikunta. Euroopassa uskonnollinen oikeus ja sen sfääri erottui maallisesta oikeudesta, edellisen hioutuessa kanoniseksi oikeudeksi jälkimmäisen rakentuessa roomalaisen siviili-oikeuden tradition varaan. Nytemmin useimmat uskonnollisperäiset järjestelmät (esim. Iranissa, Israelissa ja Intiassa) ovat alkaneet osoittaa maallistumistendenssejä sekä oikeuden jakautumista maallisen ja uskonnollisen erillisiin lohkoihin (siis professionaalistumista).

Hybridioikeuskulttuuri. Joidenkin järjestelmien suhteesta erilaisiin oikeuskulttuureihin ja niihin kuulumisesta on vaikea päättää, koska tietyissä maissa oikeusjärjestysten perustavaa laatua olevat ominaispiirteet ovat peräisin kahden (tai vieläkin useamman) eri oikeusperheen alueelta. Mikäli tällainen järjestelmä sijoitettaisiin vain yhteen ryhmään, jätettäisiin huomioimatta tällaisten järjestelmien ”sekaoikeudellinen” luonne. Esimerkiksi Filippiineillä maan oikeusjärjestyksen perusteet ovat lähtöisin Espanjasta pitkän siirtomaavallan ajoilta, mutta jo pitkään jatkunut yhdysvaltalaisen oikeuden vaikutus on muuttanut maan oikeusjärjestelmää ja sitä voi pitää tässä mielessä yhdistelmänä eli hybridinä kahdesta eri oikeusperheestä.¹³

EY-oikeus sisältää myös hybridioikeuden piirteitä. Yhteisöjen tuomioistuinten organisaatio, toimintamalli ja kulttuuri ovat peräisin ranskalaisen oikeus-

¹³ Samanlaisia piirteitä löytyy mm. Skotlannista, Israelista, Puerto Ricosta, Kreikasta, Etelä-Afrikasta, Kamerunista, Namibiasta, Zimbabvesta sekä sellaisista saarivaltioista, kuten Sri Lanka, Mauritius ja Seychelles.

järjestelmän piiristä. Esimerkiksi julkisasiamies -orgaanin malli löytyy ranskalaisen ylimpien tuomioistuinten toiminnasta. Tuomioistuimen tapa nojautua ja sitoutua aiempiin päätöksiinsä on saanut vaikutteita brittiläisestä *stare decisis* -doktriinista, kuten myös tuomioistuimen menettelyn muuttuminen *case law*'n tapaan yhä enemmän suulliseksi. Saksalaisesta hallinto-oikeudesta on omakuttu esimerkiksi suhteellisuusperiaate, jonka mukaan hallintotoiminteen tulee olla kohtuullisessa suhteessa siihen, mitä toimella tavoitellaan. Skandinaavisen oikeuden instituuteista on adoptoitu oikeusasiamiesinstituutio.

Hybridioikeusjärjestykset ovat osoitus oikeusperheiden luokittelun vaikeudesta, sillä luokittelun kohteet ovat jatkuvassa, muita oikeuskulttuureja ilmeisemmässä, muutostilassa. Monet oikeusjärjestykset ovat jatkuvassa kulttuurisessa liikkeessä eli ne ovat kehityksessä tai muuttumassa kohti jotain toista oikeusperhettä. Mattei (1997 s. 14) sanoo osuvasti: "...legal systems never are. They always become." Vertailijan kannalta hybridijärjestelmät ovat ongelmallisia, koska niissä vallitsee oikeussääntöjen ja oikeuskulttuurien pluralismi, joten määräävää ominaisuutta on hankala löytää. Esimerkkinä vahvoista hybridioikeusjärjestelmistä mainittakoon Israelin, Kanadan Quebecin ja Etelä-Afrikan oikeus.

3.2 Heikkenevät oikeuskulttuuripiirit

Länsimainen oikeuskulttuuri. Monet läntiseen oikeuspiiriin kuuluvat keskeiset oikeusjärjestelmät (esim. USA, Iso-Britannia, Ranska ja Saksa) ovat luonteeltaan laajenevia ja niissä omaksutut ratkaisut ovat sääntelyratkaisujen mallina monissa oikeusjärjestyksiään uudistavissa tai kokonaan muuttavissa valtioissa niin Aasiassa kuin Afrikassa sekä Itä-Euroopassa. Eräs merkittävä poikkeus tähän ryhmään on ennen oikeusperheluokittelun yhtenä perusjäsenenä esitetty sosialistinen oikeus. Se on menettämässä otettaan myös niissä maissa, jotka eivät nimenomaisesti luopuneet sosialistisesta oikeudesta Itä-Euroopan murroksen jälkeen (Kiina, Vietnam, Kuuba, Pohjois-Korea). Vaikka tällaiset maat ovatkin ei-eurooppalaisia, on laajemmassa oikeuspiiriäotellussa selvää, että sosialistinen oikeus on kulttuurisesti eurooppalainen innovaatio, jonka elinkaari oli kohokohdassa toisen maailmansodan jälkeen, mutta hiipui 1980-luvun loppuun mennessä. Sosialistinen oikeus on eurooppalaisen marxilaisuuden hedelmä ja tässä mielessä sosialistinen oikeus kuuluu länsimaisen oikeuskulttuurin piiriin, vaikkei se olekaan professionaalinen Mattein tarkoittamalla tavalla (ks. myös Glenn 2000 s. 307).

Ei-länsimainen oikeuskulttuuri. Useat ei-länsimaiseen oikeuskulttuuriin kuuluvat maat ovat saattaneet muodollisesti voimaan länsimaisen oikeuden keskeisiä oikeudellisia ratkaisumalleja sekä instituutioita. Aikaisemmin mallit olivat peräisin roomanis-germaanisesta, common law'sta ja sosialistisesta oikeudesta, mutta tätä nykyä vain kaksi ensinmainittua ovat luonteeltaan elinvoimaisia ja laajenevia "reseptiovarantoja". Länsimaisen oikeuden omaksuminen on ollut suhteellisen ongelmattomaa sellaisissa maissa, joiden oma kulttuuriperinne liittyy eurooppalaiseen kulttuuriin silloin, kun alkuperäisväestön oma oikeus ei ole kyennyt kamppailemaan uuden kanssa. Esimerkiksi Amerikan mantereella alkuperäisväestön oikeustraditiolla ei ole ollut suurtakaan merkitystä eri valtioiden oikeusjärjestyksille.

Afrikassa ja Aasiassa omat oikeustraditiot ovat kyenneet paremmin säilyttämään asemansa, vaikka länsimaista oikeutta on näilläkin alueilla omaksumtu voimakkaasti. Aasiassa ja Afrikassa on monin paikoin kuitenkin ollut kyse siitä, että uudet ulkopuolelta tulleet oikeusvaikutteet (esim. saksalainen oikeus Japanissa, sosialistinen oikeus Kiinassa) ovat sopeutuneet vanhoihin järjestelmiin. Vanhat oikeustraditiot vaikuttavat oikeuden pinnan eli kirjoitetun oikeuden tason alapuolella oikeudellisena syvärakenteena. Yleisenä kehityspiirteenä voidaan pitää primitiivisiksi kutsuttujen järjestelmien muuttumista moderneiksi erilaisten siirtymävaiheiden kautta.

Hybridioikeuskulttuurit. Käytännössä suurin osa sekaoikeudellisista järjestelmistä on luonteeltaan kuihtuvia, koska – syystä tai toisesta – vahvemmat oikeustraditiot ovat työntämässä syrjään oikeusjärjestyksen vanhempaa osaa, joka väistyy uudemman ja alunperin toiseen oikeusjärjestelmään tai -kulttuuriin kuuluneen aineksen tieltä. Kyse on hyvin monisyisestä ja kompleksisesta prosessista, joka vaihtelee oikeudenaloittain ja on jatkuvassa liiketilassa erilaisten ainesosien sekoittuessa ja muodostaessa täysin uusia yhdistelmiä. Tästä syystä vanhemman aineksen väistyminen uudemman tieltä on kuvattavissa ja hallittavissa vain karkein linjanvedoin. Väistyvistä hybridijärjestelmistä mainittakoon esimerkkeinä Iso-Britanniaan kuuluvan Skotlannin ja USA:han kuuluvan Louisianan hybridioikeusjärjestykset. Näiden alueiden hybridisyys on luonteeltaan vähenevää, koska vahvempi oikeuskulttuuri työntää väistyvää osaa traditiosta syrjään (molemmat ainesosat ovat näissä tapauksissa länsimaisen oikeuden edustajia). Skotlannilla kuitenkin lieene paremmat mahdollisuudet (mm. lisääntynyt itsehallinto ja oman oikeusajattelun elävä traditio) puolustaa omaa oikeusperintöään common law'n vaikutukselta kuin Louisianalla.

TAULUKKO: Nykytilanteen mukainen muuttuvuuteen perustuva oikeusjärjestysten ryhmittely

	VOIMISTUVAT/VAKIINTUNEET	HEIKKENEVÄT/VAKIINTUMATTOMAT
Länsimainen	Romaanis-germaaninen oikeus Common law	Sosialistinen oikeusperhe
Ei-länsimainen	Islamilainen oikeus Hindulainen oikeus	Afrikkalainen heimo-oikeus Kauko-Idän oikeus
Hybridit	esim. Israelin oikeus esim. Quebecin oikeus	esim. Skotlannin oikeus esim. Louisianan oikeus

4 Pohdinta

Käsiteltyjä ryhmittelyitä yhdistää se, että ne ovat dynaamisia ja mahdollistavat ryhmittelyiden sisällöllisen muuttumisen, eivätkä ne ole riippuvaisia maantieteellisestä sijainnista. Niitä yhdistää myös se, että kumpikaan ryhmittely ei (kuitenkaan) oikein pääse irti vanhoista ehdotuksista, vaan pikemminkin inkorporoi vanhoja oikeusperheitä osaksi omaa systematiikkaansa. Tämä on hyvä asia siksi, että näin voidaan antaa ajanmukainen uudelleentulkinta vanhoille pääoikeusperheille. Huonoa tässä on taas se, että näin tullaan ikään kuin uusintaneeksi vanhojen luokitusten olemassaolo ilman, että mitenkään kyseenalaistetaan vanhoihin ryhmittelyihin sisältyvät käsitykset. Tämä merkitsee muun muassa sitä, että länsikeskeisyys tulee mukaan mikrotasolta, vaikka se on karkotettu makrotasolta. Maailmassa, jossa islamilaisen oikeuden merkitys on jatkuvassa kasvussa, tämä voi osoittautua pahaksi ongelmaksi makro-oikeusvertailulle. Toisaalta on myös huomattava, että kumpikin ehdotelma on korostetun ideaalityyppinen, eikä siis täysin kykene vangitsemaan maailman oikeusjärjestysten todellisuutta (vrt. Husa 2001). Toinen asia on, pystyykö tähän mikään ryhmittely (vrt. Hoecke & Warrington 1998 s. 502).

Verrattaessa läpikäytyjä ehdotuksia voidaan todeta, että Mattein ehdotus on sikäli parempi, että pääluokat ovat jo itsessään kuvaavia. Professionaalinen, poliittinen tai traditionaalinen ilmaisevat suoraan jotain järjestelmien sisällöstä. Muuttuvuuteen huomionsa kiinnittävä ehdotus on luonteeltaan neutraalimpi, mutta toisaalta sen käyttämä ryhmittely ei ole läheskään niin informatiivinen kuin Mattein taksonomia. Taksonomia-ehdotuksessa käytetty ryhmittelyta-

pa ei kuitenkaan huomioi lähtökohtaisesti hybridisiä järjestelmiä¹⁴. Molempien ehdotusten sisällöt ovat toisaalta varsin samankaltaisia, vaikkei niillä olekaan mitään asiallista yhteyttä toisiinsa. Ne eivät sulje toisiaan pois, joten on myös mahdollista, että ne voitaisiin tietyiltä keskeisideoiltaan jopa yhdistää.

Vahvuutena molemmissa ehdotuksissa on niiden kyky hallita muutosta; molemmat mahdollistavat muutokset ja siirtymisen ryhmittelyn eri oikeusperheestä toiseen. Maantieteeseen tai kansallisvaltioihin kiinnittyvät luokittelut eivät tällaista mahdollista. Olipa tällaisista ryhmittelyistä mitä mieltä hyvänsä, niin ne ovat suomalaisestakin perspektiivistä mielenkiintoisia. Euroopan integraation seurauksena saattaa olla, että niin Suomen kuin muidenkin EU-maiden oikeusjärjestykset voidaan luokitella tulevaisuudessa nykyisestä poikkeavalla tavalla. Unionin jäsenvaltioiden oikeusjärjestykset saavat yhä enemmän hybridisiä piirteitä (common law'n ja mannermaisen oikeuden sekoittuminen).

Keskustelu erilaista oikeuskulttuureista ja oikeusperheistä sekä -ryhmistä on omalla tavallaan osoitus siitä, että vertailevan oikeustieteen yksi klassinen alue on nousemassa uudelleen mielenkiinnon kohteeksi. Selitys tähän on yksinkertainen: 1990-luvulla tapahtuneet muutokset (reaalisosialismin murentuminen, islamin nousu, Euroopan integraatio, oikeuden globalisaatio) ovat tuoneet niin paljon repeämiä vanhaan ryhmittelyyn, että maailman oikeusjärjestysten tiedollinen yleishallinta vaatii uusia ei-staattisia ryhmittelyitä. Yhä suuremman joukon maailman oikeusjärjestyksiä siirryttyä selvemmin ei-kansallisvaltiollisen dynaamisuuden aikaan, on viimeistään 2000-luvulla tullut aika karistaa viimeisetkin staattisuuden rippeet oikeusperhe- ja oikeuskulttuuriryhmittelyn yltä. Kansallisvaltiolliseen ajattelutapaan sitoutuneisuus lienee myös yhä heikommilla, jos pohditaan sitä, miten ja mihin juridiikan opetusta tulisi tulevaisuudessa oikein suunnata.

¹⁴ Monet järjestelmät ovat perusluonteeltaan vahvasti hybridisiä siten, että niitä on vaikea luokitella vain yhteen ryhmään kuuluvaksi. Esimerkkejä: Jordania (mannermainen oikeus, common law ja islamilainen oikeus), Kenia (mannermainen oikeus, common law, heimo-oikeus, islamilainen oikeus), Zimbabwe (mannermainen oikeus, common law, heimo-oikeus) ja Israel (juutalainen oikeus, mannermainen oikeus, common law) sekä Algeria (islamilainen oikeus, roomalainen oikeus). Erityisen kiinnostava on Etelä-Afrikka, jonka oikeusjärjestelmässä on piirteitä roomanis-germaanisesta oikeudesta, common law'sta ja afrikkalaisesta heimo-oikeudesta. 1990-luvun kehitys on vaikuttanut siihen, että järjestelmä on lisäksi vahvassa muutostilassa, joten sitä voidaan kuvata myös "transitiojärjestelmäksi" (vrt. entiset sosialistivaltiot).

Lähteet

- Arminjon, Pierre & Nolde, Boris & Wolff, Martin (1950). *Traité de droit comparé vol 1. Librairie générale de droit et jurisprudence*, Paris.
- Bogdan, Michael (1994). *Comparative Law*. Kluwer/Norstedts/Tano, Göteborg.
- de Cruz, Peter (1995). *Comparative Law in a Changing World*. Cavendish, London.
- David, René & Jauffret-Spinosi, Camille (1982). *Maaailman suuret oikeusjärjestykset I* (suom. Heikki E.S. Mattila). Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Ewan, William M. (1990). *Social Structure and Law*. Sage Publications, California.
- Frankenberg, Gunter (1985). "Critical Comparisons: Re-Thinking Comparative Law". *Harvard Int. L.J.* vol 26 s. 411-455.
- Gessner, Volkmar & Hoeland, Armin & Varga, Csaba (1996). "On the Methodology of Comparing Legal Phenomena". *Teoksessa European Legal Cultures* s. 245-269. Dartmouth, Cambridge.
- Glenn, Patrick H. (2000). *Legal Traditions of the World*. Oxford University Press, Oxford.
- Grossfeld, Bernhard (1990). *The Strength and Weakness of Comparative Law*. Clarendon Press, Oxford.
- van Hoecke, Mark & Warrington, Mark (1998). "Legal Cultures, Legal Paradigms and Legal Dogmatics: Towards a New Model for Comparative Law". *Int.&Comp.L.J.* vol 47 s. 495-536.
- Husa, Jaakko (1998). *Johdatus oikeusvertailuun*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Husa, Jaakko (2001). "Legal Families in Comparative Law". *Retfærd* (julkaistaan).
- Malmström, Åke (1969). "The System of Legal Systems". *Scan. Stud. in Law* vol 13 s. 129-149.
- Mattei, Ugo (1997). "Three Patterns of Law: Taxonomy and Change in the World's Legal Systems". *Am.J.Comp.L.* vol 45 s. 5-44.
- Mattila, Heikki E.S. (1998). "Maaailman oikeusjärjestelmät". *Encyclopaedia Iuridica Fennica VI Kansainväliset suhteet*, palstat 618-624. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.
- (ed.) Rheinstein, Max (1954). "Max Weber on Law in Economy and Society". *Harvard University Press*, Cambridge, MA.
- Schnitzer, Adolf F. (1961). *Vergleichende Rechtslehre. Band I*. Verlag für Recht und Gesellschaft, Basel.
- Zweigert, Konrad & Kötz, Hein (1998). *An Introduction to Comparative Law*. Oxford University Press, Oxford.
- (eds.) Örtücü, E. & E. Attwooll & S. Coyle (1996). *Studies in Legal Systems: Mixed and Mixing*. Kluwer Law International, Hague/London.